

WOJCIECH PIOTR

CECHY SOCJALISTYCZNYCH STOSUNKÓW PRODUKCJI A FUNKCJE EKONOMICZNE SAMORZĄDU ROBOTNICZEGO

W opracowaniach teoretycznych, w których podejmowana jest problematyka oceny działalności samorządu robotniczego, ocena ta najczęściej podejmowana jest z punktu widzenia jego funkcji. Pojęcie funkcji samorządu używane jest jednak w tych opracowaniach w wielu znaczeniach, co prowadzi do tego, iż działalność samorządu jest różnie oceniana, w zależności od rozumienia pojęcia funkcji.

W publikacjach prawniczych np. funkcje samorządu oznaczają zazwyczaj kompetencje i zadania samorządu i jego organów, bez względu na to, czy są one faktycznie realizowane. Funkcją samorządu jest tu zatem np. ustalanie planu przedsiębiorstwa, kontrola nad działalnością administracji, rozpatrywanie bilansów przedsiębiorstwa itd.

Pojęcia „funkcja” samorządu używa się często dla oznaczenia form, w których przejawia się jego działalność. W tym znaczeniu funkcją samorządu jest np. „stanowienie” lub kontrola. Pojęcia „funkcja” używa się w rozumieniu teorii prakseologicznej jako „powtarzającą się czynność scharakteryzowaną przez rodzaj znaczenia jej dla celu jednoczącego czynności uczestników jako takich”¹.

Najczęściej jednak pojęcie funkcji rozumiane jest jako zespół celów, które dana instytucja realizuje. W tym sensie samorząd robotniczy rozpatrywany jest jako element systemu społecznego przedsiębiorstwa, a „miernikiem funkcjonalności samorządu robotniczego, jako elementu systemu społecznego przedsiębiorstwa, będzie właśnie to, w jakim stopniu i przy pomocy jakich mechanizmów przyczynia się on do prawidłowego działania tego systemu”².

Funkcją ekonomiczną samorządu robotniczego jest zatem, w tym rozumieniu, wpływ tej instytucji na realizację celu przedsiębiorstwa. Realizacja tak określonych funkcji gospodarczych samorządu ze względu na

¹ T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1958, s. 103.

² Por. M. Jarosz, *Samorząd robotniczy w przedsiębiorstwie przemysłowym*, Warszawa 1967, s. 156.

aktualne cechy stosunków produkcji³ wydaje się, iż nie może stanowić pełnej oceny tej instytucji w naszym systemie społeczno-ekonomicznym. Tego rodzaju określenie gospodarczych funkcji samorządu nie pozwala, poza tym, na wskazanie szeregu hamulców rozwoju ekonomicznej działalności samorządu. Zakłada ono bowiem albo „idealny” kształt socjalistycznych stosunków produkcji, w których wszystkie cele przedsiębiorstwa służą realizacji celu socjalistycznego systemu społeczno-ekonomicznego, a taki ich kształt, jak wskazuje aktualna praktyka gospodarcza, jest dość daleki od rzeczywistości lub wykazuje obojętność wobec stosunków produkcji zakładając, iż instytucjonalne rozwiązania w zakresie samorządu ograniczone do szczebla przedsiębiorstwa, wyznaczają już ostatecznie płaszczyznę oceny tej instytucji.

Ocena jednak samorządu robotniczego w aktualnym systemie społeczno-ekonomicznym i wskazanie hamulców jej rozwoju wymaga nie tylko analizy warunków jego działania w przedsiębiorstwie, lecz także szerszej analizy aktualnych cech stosunków produkcji, a zatem odróżnienie instytucjonalnych cech tychże stosunków od ich cech funkcjonalnych, wynikających głównie z przyjętych rozwiązań w zakresie planowania i zarządzania. Fakt uspołecznienia środków produkcji nie tworzy bowiem w sposób automatyczny „relacji” organizujących proces produkcji” w taki układ, który pozwalałby na maksymalną realizację gospodarczego celu systemu społeczno-ekonomicznego. Odpowiedź zatem na pytanie: w jakim stopniu samorząd robotniczy realizuje cel systemu — stanowi właściwe kryterium oceny jego działalności. Dotychczasowe analizy ekonomicznej działalności samorządu robotniczego nie brały w pełni pod uwagę tych wszystkich warunków, które decydują o spełnieniu zasadniczego wymagania wobec samorządu w naszym systemie. Warunki owe, to przede wszystkim układ stosunków produkcji, w których samorząd robotniczy w jego aktualnych rozwiązaniach instytucjonalnych działa.

Założenia wyjściowe. Instytucjonalne rozwiązania w zakresie samorządu robotniczego w naszym systemie gospodarczym można określić jako poziome, ograniczone wyłącznie do szczebla przedsiębiorstw, w przeciwieństwie np. do jugosłowiańskich rozwiązań, w których samorząd robotniczy występuje również na wyższych szczeblach organizacji produkcji. Za kryterium, na mocy którego wyróżniam 1, 2 lub „*n*” szczeblowość samorządu robotniczego, przyjmuję jego istnienie w wyodrębnionych jednostkach ekonomicznych, co nie wyklucza jego dwustopniowej organizacji w tejsze jednostce, a więc faktu, iż w przedsiębiorstwie

³ Przez stosunki produkcji, za W. Balickim, rozumiem tu „zespół relacji organizujących proces produkcji, z których każda jest warunkiem niezbędnym do tego, by proces produkcji wystąpił w historycznie określonej postaci. Por.: W. Balicki, *Z problematyki prawa koniecznej zgodności stosunków produkcji z charakterem sił wytwórczych*, w: *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*, Warszawa 1970, s. 330.

może istnieć rada robotnicza na szczeblu przedsiębiorstwa i oddziału tego przedsiębiorstwa.

Naczelnym organem samorządu robotniczego w przedsiębiorstwie jest konferencja samorządu robotniczego, w skład której wchodzi: członkowie rady robotniczej, członkowie komitetu zakładowego PZPR i rady zakładowej. Ponadto konferencja samorządu robotniczego może powołać do swego składu — na wniosek jednej z organizacji wchodzących w skład KSR — przedstawicieli organizacji młodzieżowych i stowarzyszeń techniczno-naukowych. Pozostałymi podstawowymi organami samorządu robotniczego są: rada robotnicza przedsiębiorstwa, jej prezydium i oddziałowe (wydziałowe) rady robotnicze.

W dalszych rozważaniach abstrahuję od faktu istnienia złożonej struktury samorządu, powodującego, że w jego łonie mogą powstawać grupy o zróżnicowanych celach i metodach działania. Samorząd robotniczy traktuję zatem jako grupę pracowników przedsiębiorstwa dysponujących określonymi uprawnieniami względem tego przedsiębiorstwa, przy czym każdy z członków samorządu ma takie same cele i postawę wobec metod realizacji tych celów. Zakładam więc, że w ramach samorządu nie występują sprzeczności pomiędzy poszczególnymi jego grupami. Celem tak rozumianego samorządu robotniczego jest wyłącznie realizacja interesów załogi w ramach przyznanych mu uprawnień, przy czym interes ten jest jednolicie pojmowany przez wszystkich członków samorządu.

Przyjmuję dalej, iż działanie samorządu jest racjonalne, tzn. skierowane na osiągnięcie danego celu, wiążącego się ściśle z warunkami działania. Jak zauważa J. Topolski, w działaniu celowym nie można nie brać pod uwagę okoliczności działania — „w zależności od rodzaju działania — w mniejszym lub większym stopniu stosunków ekonomicznych”⁴, na gruncie których cel jest ustalony. Założenie zatem, że czynności samorządu robotniczego są racjonalne, oznacza, iż na gruncie swojej wiedzy o stosunkach ekonomicznych, samorząd, mający na celu interes załogi, wybiera „zawsze taką czynność, której skutkiem jest wartość najbardziej przezeń preferowana”⁵.

FUNKCJONALNE CECHY STOSUNKÓW PRODUKCJI A DZIAŁALNOŚĆ SAMORZĄDU ROBOTNICZEGO

Ze względu na to, że układ stosunków produkcji stanowi „ramy organizacyjne” dla samorządu robotniczego i stawia jednocześnie wobec niego określone wymagania, konieczna wydaje się bliższa charakterystyka tych

⁴ J. Topolski, *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*, Warszawa 1970, s. 28.

⁵ J. Kmita, *Uwagi o holizmie marksowskim jako koncepcji metodologicznej*, w: *Założenia metodologiczne...*, op. cit., s. 67.

cech stosunków produkcji, które aktualnie decydują o jego działalności. Cechy te w pierwszym rzędzie wynikają z układu stosunków własnościowych, które, jak zauważa O. Lange, decydują o wszystkich pozostałych stosunkach produkcji⁶. Chodzi tu oczywiście o rozumienie własności w sensie ekonomicznym, funkcjonalnym, a nie w sensie prawnym, statycznym.

Przez własność środków produkcji w sensie ekonomicznym rozumiem zespół uprawnień, pozwalających na dysponowanie tymi środkami w określonym celu. Zespół tych uprawnień ograniczony jest pewnymi warunkami, np. wymaganiami konkurencji, faktem istnienia klasy antagonistycznej, sytuacją polityczną, a co najistotniejsze — techniczną możliwością takiego dysponowania, które pozwoliłoby właścicielowi maksymalizować jego cel. Cel, dla realizacji którego działają właściciele, może być różny; w zależności od konkretnych warunków historycznych może nim być maksymalizacja wartości użytkowych, bądź nadwyżki, tj. wartości dodatkowej. Metody realizacji tego celu mogą być oczywiście też różne, zależą bowiem od aktualnego kształtu stosunków produkcji, a więc pewnego rodzaju „relacji organizujących proces produkcji”, określanych zazwyczaj jako mechanizm funkcjonowania gospodarki. Podmiot gospodarujący, na gruncie swojej wiedzy o stosunkach produkcji, wybiera takie drogi realizacji celu, które w jego przeświadczeniu pozwolą mu najłatwiej i najpełniej ten cel zrealizować.

W gospodarce socjalistycznej zasadniczą formą własności, która wyznacza cel gospodarowania, jest własność społeczna. Właścicielem środków produkcji jest więc całe społeczeństwo. Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż w skład tak rozumianych właścicieli wchodzi zarówno pracownicy przedsiębiorstw uspołecznionych, rolnicy indywidualni i rzemieślnicy. Cele poszczególnych właścicieli nie zawsze tożsame są z ich celem jako całości, stąd rodzi się zjawisko traktowania własności społecznej jako pewnego typu „własności niczyjej” przez poszczególnych właścicieli. W socjalistycznym systemie społeczno-ekonomicznym właściciele środków produkcji reprezentowani są przez państwo, które posiada najwyższy zespół uprawnień względem tych środków, nie napotyka bowiem konkurencji ekonomicznej, nie musi się liczyć z wymogami klasy antagonistycznej, ma więc najszersze możliwości racjonalizacji stosunków produkcji dla realizacji interesów właścicieli, o ile tylko władze państwowe do realizacji tego interesu faktycznie dążą.

Aktualny poziom wiedzy i techniki nie pozwala na takie stosunki produkcji, w których całokształt uprawnień dysponowania społeczną własnością spoczywałby w rękach państwa⁷. Tego typu dyspozycja przy

⁶ Por. O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. I, s. 25.

⁷ Por. E. Lipiński, *Teoria ekonomiki i aktualne zagadnienia gospodarcze*, Warszawa 1965. s. 5.

obecnym poziomie sił wytwórczych i stanie wiedzy nie pozwalałaby właścicielom na maksymalizację ich gospodarczego celu. Realizacja zatem gospodarczego celu właścicieli wymaga, przy danym poziomie wiedzy i techniki, wyodrębnienia techniczno-organizacyjnego elementów sił wytwórczych, co wywołuje konieczność również ich ekonomicznego wyodrębnienia. Wyodrębnienie to, a więc występowanie jednostek gospodarczych powołanych przez podmiot własności dla realizacji jego celu i dysponujących pewnymi uprawnieniami względem przedmiotu własności określa B. Minc jako zawłaszczenie pośrednie⁸. Istnienie przedsiębiorstw jako dysponentów społecznej własności wymaga ich traktowania jako odrębnych podmiotów gospodarczych i tym głębszej analizy mechanizmu ich zachowania im większy posiadają zespół uprawnień względem przedmiotu własności. Ekonomiczne wyodrębnienie przedsiębiorstwa implikuje konieczność sformułowania jego celu realizowanego przez kierownictwo w zakresie przyznanych mu uprawnień. Najogólniej cel ten może być sformułowany jako maksymalizacja korzyści, jakie może kierownictwo uzyskać poprzez dyspozycję czynnikami produkcji. Słusznie zauważa W. Wilczyński, że „przedsiębiorstwo dostosowuje się do stworzonych przez czynniki nadrzędne warunków działania zgodnie z logiką ich własnego rachunku ekonomicznego nawet wówczas, gdy oznacza to pominięcie preferencji władzy, jeśli tylko w systemie nakazów i towarzyszących im parametrów wystąpią niekonsekwencje i sprzeczności”⁹.

Tego rodzaju wyjaśnienie mechanizmu działania przedsiębiorstwa jest zgodne z marksowską tezą o racjonalnym wyjaśnianiu działań ludzkich. Jak zauważa J. Topolski: „W przypadku, gdy Marks pyta: dlaczego jednostka lub większa liczba jednostek postępuje tak, a nie inaczej — za odpowiedź na to pytanie uznaje zrekonstruowanie celu oraz warunków działania”¹⁰. Warunki owe to przede wszystkim aktualny układ stosunków produkcji. Wydaje się zatem, że celem bezpośrednim kierownictwa nie jest maksymalizacja korzyści ogólnospołecznych poprzez produkcję określonych wartości użytkowych, lecz takie wykonanie zadań, które przy istniejących parametrach i kryteriach ocen pozwala na uzyskanie maksymalnych korzyści pieniężnych dla załogi i dyrekcji. Wykonanie zadań stanowi zatem środek do realizacji celu, którym jest maksymalizacja korzyści pieniężnych. W związku z tym, dążenie do realizacji tak określonego celu przedsiębiorstwa jest tym silniejsze, im jego realizacja wyraźniej wpływa na wynagrodzenie personelu kierowniczego. Po-

⁸ „Utopią okazała się idea, że w uspołecznionej gospodarce planowej mamy do czynienia jakby z jedną wielką fabryką”. B. Minc, *Zarys systemu ekonomii politycznej*, Warszawa 1970, s. 97.

⁹ W. Wilczyński, *Rachunek ekonomiczny a mechanizm rynkowy*, Warszawa 1965, s. 77.

¹⁰ Por.: J. Topolski, *Założenia metodologiczne...*, op. cit., s. 43.

wyższe rozważania wskazują, że pomiędzy celem gospodarki jako całości, a celem przedsiębiorstwa istnieją sprzeczności.

Oprócz powyższych sprzeczności istotną cechą aktualnych stosunków produkcji dla oceny ekonomicznej działalności samorządu robotniczego jest fakt istnienia określonych interesów załogi, które pozwalają wyodrębnić jej gospodarczy cel. W naszym systemie społeczno-ekonomicznym cel ten można ogólnie określić jako dążenie do maksymalizacji korzyści w zakresie przyznanych załodze uprawnień dysponowania czynnikami produkcji. Gospodarczy cel załogi wyraża się zatem w dążeniu do poprawy warunków bytowych. Cel ten będzie realizowany poprzez maksymalizację płac oraz uzyskiwanie od przedsiębiorstwa określonych świadczeń socjalnych, np. dotacji na budownictwo mieszkaniowe, skierowań na wczasy zakładowe, zmniejszenie uciążliwości pracy itp. Większość jednak tych świadczeń ze strony przedsiębiorstwa spełnia ostatecznie taką funkcję, jaką pełnią płace, przyczynia się bowiem do wzrostu realnych dochodów pracowników. Można więc uznać, że gospodarczym celem załogi jest maksymalizacja jej dochodów. Cel wszystkich właścicieli będzie samorząd realizował o tyle, o ile realizacja tego celu pozwoli mu na realizację interesów załogi. Historia samorządu w PRL obfituje w przykłady tego rodzaju. Na przykład, przy przyjęciu jako podstawy premiowania wartości produkcji w cenach zbytu, zrodziły się silne tendencje do wypaczania struktury asortymentowej w kierunku wyrobów o wysokim wskaźniku akumulacji. Jak podaje M. Lesz, w 1963 r. w Sieradzkich Zakładach Przemysłu Dziewiarskiego „Sira” zmniejszono uchwałą Konferencji Samorządu Robotniczego „[...] w celu zagwarantowania wykonania zadań rocznych” produkcję pajacyków niemowlęcych o 30 tys. sztuk (wskaźnik akumulatywności 8,4%) oraz bielizny męskiej o 120 tys. sztuk (wskaźnik akumulatywności 27,3%), a powiększono produkcję kamizelek i bluzek damskich łącznie o 135 tys. sztuk (wskaźnik akumulatywności 63%)¹¹. Zmiany te, czyli swego rodzaju „gra” o zwiększenie podstawy premii w omawianym okresie, były oczywiście niekorzystne z punktu widzenia zaopatrzenia rynku, a więc celu wszystkich właścicieli. W socjalistycznym systemie ocena działalności ekonomicznej samorządu robotniczego powinna być dokonana z punktu widzenia realizacji celu wszystkich właścicieli.

Działalność samorządu robotniczego zmierzająca do realizacji tego celu stanowi funkcję omawianej instytucji w socjalistycznym systemie. Przez funkcję rozumiem zatem tu cechę czynności składającą się na działanie w kierunku osiągnięcia celu systemu, scharakteryzowaną ze względu na relację zachodzącą pomiędzy tą cechą a poziomem realizacji celu. Przyję-

¹¹ M. Lesz, *Bodźce i mierniki działalności przedsiębiorstwa przemysłowego i potrzeby rynku*, w: *Mierniki oceny działalności przedsiębiorstwa przemysłowego*, Warszawa 1964, s. 18.

cie innych celów przy ocenie działalności samorządu robotniczego, np. celów załogi, mogłoby prowadzić do pozytywnej oceny tej działalności w sytuacji, gdy samorząd robotniczy realizowałby swe uprawnienia kosztem społeczeństwa. Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż ocena tego rodzaju bliska jest podejściom syndykalistycznym do samorządu robotniczego. Przy rozwiązaniach syndykalistycznych zasadniczym pytaniem przy ocenie ekonomicznej roli samorządu jest pytanie: na ile samorząd robotniczy realizuje cel grupy społecznej? Stopień realizacji tego celu pozwala ocenić rolę samorządu, bez dodatkowej analizy, czy prowadzi to do realizacji celów całej gospodarki.

Powszechnie przyjmuje się, że w systemie socjalistycznym samorząd robotniczy posiada dwa wzajemnie uwarunkowane rodzaje uprawnień wytyczających kierunki jego działalności: społeczno-wychowawcze i ekonomiczne. Realizacja pierwszych z nich jest przedmiotem szczególnych zainteresowań socjologów, co znalazło swój wyraz w licznych opracowaniach i publikacjach. Do analizy działalności samorządu w tym zakresie dochodzimy poprzez odpowiedź na pytanie: jaki jest wpływ samorządu na układ stosunków międzyludzkich?

Ponieważ w naszym systemie społeczno-ekonomicznym instytucjonalne rozwiązania w omawianym zakresie ograniczają się do szczebla przedsiębiorstwa, odpowiedź na to pytanie będzie określać wpływ samorządu robotniczego na socjalistyczne stosunki międzyludzkie w tymże przedsiębiorstwie. W praktyce taki właśnie punkt widzenia wystarcza do oceny społecznej działalności samorządu robotniczego przy założeniu, że socjalistyczne stosunki międzyludzkie nie mogą oznaczać hołdowania grupowym interesom kliki. Jeżeli zatem okaże się, że samorząd robotniczy przyczynił się do stworzenia socjalistycznych stosunków międzyludzkich w przedsiębiorstwie, to taki wpływ należałoby ocenić pozytywnie, ponieważ zgodny jest z celami systemu w tym zakresie.

Schemat przeprowadzonej powyżej oceny społecznej działalności samorządu robotniczego może być więc przedstawiony w następującej formie:

czynności samorządu robotniczego	—————	ogólny cel społeczny systemu socjalistyczne stosunki międzyludzkie
-------------------------------------	-------	--

Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż społeczna funkcja samorządu robotniczego oznacza to samo, co określenie społecznej roli omawianej instytucji.

Podobnie, ekonomiczna funkcja samorządu robotniczego oznacza określenie ekonomicznej roli tej instytucji zgodnie z poniższym schematem:

czynności samorządu robotniczego	—————	ogólny cel ekonomiczny systemu zaspokojenie potrzeb społeczeństwa
-------------------------------------	-------	--

Ze względu na charakter stosunków produkcji w aktualnym systemie społeczno-ekonomicznym cechującym się występowaniem różnych celów społeczno-ekonomicznych państwa, przedsiębiorstwa i załogi, ocena ekonomicznej roli samorządu robotniczego może być tylko wówczas właściwa, jeżeli wyjaśnimy jego rolę w realizacji gospodarczego celu systemu, a więc odpowiemy na pytanie: jakie spełnia on ekonomiczne funkcje? By określić zatem ekonomiczną działalność samorządu, nie wystarczy dość powszechnie przyjęta w literaturze¹² mikroekonomiczna analiza jego działalności. Tego typu analiza pozwala jedynie odpowiedzieć na pytanie: jaki jest wpływ samorządu robotniczego na realizację celu przedsiębiorstwa, bez analizy tego, czy realizacja tego celu prowadzi do realizacji celu systemu. W tej sytuacji każdy wpływ samorządu robotniczego na ekonomiczne efekty przedsiębiorstwa, zarówno dążenie do wyzwalania rezerw, jak i dążenie do stosowania drogich materiałów, nadmierne zatrudnienia czy nadmiernej kooperacji, jeżeli przyczyniałyby się do realizacji celu przedsiębiorstwa byłyby ocenione pozytywnie. U podłoża tego typu oceny gospodarczej działalności samorządu stała prymitywna interpretacja względów ideologicznych, utożsamiająca formę instytucji z rezultatami. Tego rodzaju interpretacja dopatrywała się w powstaniu i rozwoju samorządu robotniczego bezpośredniej przesłanki rozwoju socjalistycznego sposobu produkcji w kierunku komunistycznej gospodarki zarządzanej przez „bezpośrednich wytwórców” bez analizy stopnia rozwoju socjalistycznych stosunków produkcji. Przyczyną podejścia tego typu było dogmatyczne ujmowanie w teorii ekonomii celu przedsiębiorstwa jego tożsamość z „natury rzeczy” z gospodarczym celem systemu. I tak np. B. Minc pisze, że „celem przedsiębiorstwa socjalistycznego jest wytwarzanie wartości użytkowych¹³”. Bardziej ogólnie określa cel przedsiębiorstwa E. Lipiński, który stwierdza, że „celem gospodarczej działalności przedsiębiorstwa jest dobro społeczne [. . .]”¹⁴. Podobnie cel przedsiębiorstwa określa J. Kwejt jako „[. . .] realizacja zadań politycznych i społecznych społeczeństwa socjalistycznego”¹⁵. Nic więc dziwnego, że w okresie, kiedy wykształciły się instytucjonalne formy samorządu robotniczego w naszym systemie społeczno-ekonomicznym, teoretycy zajmujący się badaniem gospodarczej działalności omawianej instytucji, przedstawiali na mikroekonomicznej ocenie tej działalności, a więc na ba-

¹² Por. np. J. Balcerek, L. Gilejko, *Ekonomiczne efekty działalności samorządu robotniczego*, w: *Przedsiębiorstwo w polskim systemie społeczno-ekonomicznym*, Warszawa 1967, s. 437 - 438 lub M. Jarosz, *Rola samorządu robotniczego w przedsiębiorstwie przemysłowym*, Warszawa 1967, s. 156.

¹³ B. Minc, *Aktualne zagadnienia ekonomii politycznej socjalizmu*, Warszawa 1956, s. 379.

¹⁴ E. Lipiński, *Model gospodarki socjalistycznej*, w: *Dyskusja o polskim modelu gospodarczym*, Warszawa 1957, s. 29.

¹⁵ J. Kwejt, *Elementy teorii przedsiębiorstwa*, Warszawa 1959, s. 81.

daniu wpływu samorządu robotniczego na ekonomiczne efekty przedsiębiorstwa, zakładając *implicite*, że działalność ta prowadzi do realizacji gospodarczych celów socjalistycznego sposobu produkcji. Przy tym założeniu, rzeczywiście każdy wpływ załogi poprzez samorząd robotniczy na efekty ekonomiczne przedsiębiorstwa stanowi krok w kierunku komunistycznej gospodarki zarządzanej przez „wolnych wytwórców”.

Marksowski model tej gospodarki oparty jest na założeniu, że działalność „wolnych wytwórców” podporządkowana jest ogólnemu celowi systemu. Aktualny układ stosunków produkcji, szczególnie stosunków własnościowych, które prowadzą do wyodrębnienia różnych celów ekonomicznych: gospodarki jako systemu, przedsiębiorstwa i załogi, nie prowadzi automatycznie do integracji tych celów, tak jak ją pojmował Marks, tzn. do pełnego podporządkowania celów poszczególnych wytwórców realizacji celu systemu. Ewolucja stosunków produkcji w gospodarce socjalistycznej prowadzi do wzrostu roli „własności pośredniej”, a więc wzrostu roli jednostek gospodarczych (zjednoczeń, kombinatów, przedsiębiorstw). Jest to konsekwencja zmian ilościowych i jakościowych w poziomie rozwoju sił wytwórczych. Zmianom tym, jak dotąd, nie towarzyszą w pełni takie przemiany w „relacjach organizujących proces produkcji”, które zapewniałyby integrację celów organizacji gospodarczych dla realizacji celów systemu.

Przykłady tego typu negatywnych zjawisk są powszechnie znane, np. ukrywanie rezerw, ukrywanie możliwości wzrostu produkcji, poprawy jej jakości i nowoczesności, nadmierne rozkooperowywanie produkcji, nieracjonalna polityka zatrudnienia itp. Nie należy oczekiwać, że samorząd robotniczy z „natury rzeczy” będzie wyżej wymienionym zjawiskom przeciwdziałał — jako kategoria marksowskiej wizji gospodarki komunistycznej. Dotychczasowa praktyka gospodarcza wskazuje, iż stosowane dotąd metody powiązania celu przedsiębiorstwa z celem gospodarki są często nieskuteczne, a skuteczność tych metod jest właśnie podstawowym warunkiem rozwoju ekonomicznych funkcji samorządu. Brak skuteczności tych metod wynika głównie z tego, iż, jak dotąd, nie stworzono właściwego systemu weryfikacji efektów działalności gospodarczej przedsiębiorstw z punktu widzenia potrzeb społeczeństwa. W aktualnych rozwiązaniach w tym zakresie za racjonalne często należy uznać działanie samorządu w kierunku:

- 1) stworzenia najdogodniejszych warunków realizacji planu (walka o nowe inwestycje, o korzystny profil produkcji z punktu widzenia wymagań egzekwowanych przez jednostki nadrzędne przy podziale nagrody, o niską bazę, a zatem o niskie wskaźniki itp.;

- 2) realizacji planu polegającej często na poświęcaniu pewnych wymagań na rzecz wymagań bardziej egzekwowanych. Oznacza to znane zjawisko „robienia planu”, manipulacje asortymentowe, rezygnacja z nowoczesności i jakości, gdy plan bez tego udaje się zrealizować, nadmierne

rozkooperowanie, atmosferę nie sprzyjającą postępowi technicznemu, niską konkurencyjność wyrobów itp. Abstrahuję już tu od faktu, iż złożoność tej „gry” wymaga wysokich kwalifikacji i znajomości jej reguł, co na pewno nie ułatwia robotnikom współdziałania w zarządzaniu.

Przeciwdziałanie samorządu w jego aktualnej, instytucjonalnej formie, zjawiskom niegospodarności czy wadliwych dostosowań zależy od tego, czy stworzy się zespół warunków, by przedsiębiorstwa we własnym zakresie zmieniały te zabiegi. Podporządkowanie zatem strategii działania jednostek gospodarczych realizacji celu systemu zależy od stworzenia odpowiedniego mechanizmu funkcjonowania gospodarki socjalistycznej. Mechanizm ten, jak zauważa J. Pajestka, „obejmuje szeroką problematykę między innymi planowanie, organizację, system zarządzania, zasady ekonomiczno-finansowe organizacji gospodarczych, problemy motywacji społeczno-ekonomicznej, mechanizm stosunków między różnymi jednostkami, system informacji, politykę kadr itd.”¹⁶ Stworzenie zatem takiego systemu funkcjonowania gospodarki jest zasadniczym warunkiem, by ekonomiczna działalność samorządu robotniczego w jego aktualnych rozwiązaniach instytucjonalnych, prowadziła do realizacji celów systemu społeczno-ekonomicznego.

Zarysowane ogólnie cechy funkcjonalne stosunków produkcji nie prowadzą oczywiście do wniosku o negatywnej roli samorządu robotniczego w socjalistycznym systemie gospodarczym; wskazują jedynie na konieczność ich zmian, a więc na budowę nowego modelu gospodarczego. Możliwości bowiem racjonalizacji stosunków produkcji dla realizacji celów systemu są najszersze spośród dotychczasowych, historycznie wykształconych sposobów produkcji. Nigdy dotąd państwo nie posiadało tak obszernego zakresu uprawnień wobec środków produkcji, jak w gospodarce socjalistycznej. Społeczne funkcje, które pełni samorząd robotniczy — tworzenie socjalistycznych stosunków społecznych i nowych wartości ludzkich — znalazły już trwałe miejsce w systemie socjalistycznym. Dalszy ich rozwój oraz rozwój ekonomicznych funkcji samorządu robotniczego zależy w zasadniczym stopniu od kształtu nowego modelu gospodarczego.

FEATURES OF THE SOCIALISTIC PRODUCTION RELATIONS AND WORKERS' ECONOMIC AUTONOMY

S u m m a r y

An estimation of the economic activity of workers' autonomy is generally carried out from the point of view of its function. In the literature however the idea of the function is ambiguous. By economic function of the workers' autonomy in the

¹⁶ Por. J. Pajestka, *Proces doskonalenia systemu funkcjonowania gospodarki socjalistycznej w Polsce* — referat do dyskusji, sekcja II — *Ekonomiści w służbie intensywnego rozwoju*, Warszawa 1970.

socialistic economy the author means economic activity of the autonomy with the object of attaining the aim of the whole system that is activity tending to meet social needs.

Institutional relations within the workers' autonomy in our social autonomy system prevail only in the enterprises. Therefore realization of the economic functions by the autonomy depends on production relations, which are a special type of „relations organizing the process of production" defined usually by the mechanism of economic function. The degree of economic integrations to realize the social economic system depends mainly on accepted solutions in the field of the planning and managing system. The integration makes it possible that economic activity of the autonomy directed to the realisation of the purpose of enterprise, serves a realization of the whole social economic system.

The analysis of present production relations gives us the conclusion that not every economic activity of the autonomy is economic functions.